

Manuel Castells
The Information Age: Economy, Society and Culture
vol 1: The Rise of the Network Society

Blackwell, 1996, 556 str.

Trilogija Manuela Castellsa odmah po svom izlasku privukla je veliku pozornost akademske zajednice. Cardoso, Giddens, Touraine, Hall redom hvale knjigu kao hrabar poduhvat opisivanja transformacija koje zahvaćaju suvremena društva, dostojan velikana socijalne misli poput Marxa ili Webera.

Manuel Castells, (bivši) neomarksist, autor je kapitalnih djela s područja urbane sociologije i urbanih društvenih pokreta. Predavao je na dvadesetak prestižnih svjetskih sveučilišta, a redovni je profesor na Berkeleyu. Njegov magnum opus, rezultat desetogodišnjeg izučavanja suvremenih društava, kroz brojne interkulturalne analize oslikava čovječanstvo na prijelazu u informacijsko doba, razapeto između *net* i *self*; između funkcije i značenja.

Unutar prve knjige, *The Rise of Network Society*, Castells kroz sedam poglavlja izučava dominantni društveni ustroj u nastajanju.

Analiza kreće od informacijske tehnologije, koja je omogućila transformaciju društvene organizacije i postavila prvi princip ustrojstva informacijskog društva (poglavlje 1), preko socijalne reorganizacije gospodarstava (poglavlje 2) i poduzeća (poglavlje 3), preustroja rada i radne snage (poglavlje 4), medijskog prostora i kulture (poglavlje 5), a završava novom konceptualizacijom prostora (poglavlje 6) i vremena (poglavlje 7) prikladnom globalnim tokovima kapitala, ali ne i lokaliziranom ljudskom identitetu.

Kroz svoje djelo, Castells primjenjuje specifičnu metodu; on "priopćuje teoriju analizirajući praksu". U analizama raznih segmenata društva autor implicira na mnoge teorijske modele, ali se u ekspliciranje teorija i rasprave upušta tek povremeno i to nakon podrobnog oslikavanja terena.

Zamršen stil te brojne reference na recentne radove i istraživanja, lako mogu uroditi frustracijom čitatelja. Ipak, kao što to autor ponosno ističe, "ovo nije knjiga o knjigama" i djelo zavodi čitatelja osjećajem avanture i otkrića.

Kapitalizam je u procesu vlastite perestrojke u sedamdesetima začeo novi modus razvoja (*mode of development*) – informacionalizam je zamijenio industrijalizam. Dok su se tehnološki procesi industrijalizma zasnivali na maksimizaciji outputa, tehnološki procesi informacionalizma teže akumulaciji znanja i povećanju kompleksnosti procesa obrade informacije. Kako su znanje i informacija ključni za

ovaj modus razvoja, on povezuje kulturu i proizvodne snage, što rezultira novim kulturnim formacijama.

Tehnologije na kojima se zasniva proces proizvodnje povratno djeluju na moduse proizvodnje (*modes of production*), dakle kapitalizam se pretvara u novi tehnoekonomski sistem – informacijski kapitalizam. Društva reagiraju različito na ovaj proces, ostvarujući svoje izbore unutar informacijske paradigme. Nasuprot informacijskim globalnim mrežama instrumentalnosti (ili *net*) leži princip identiteta socijalnih aktera (ili *self*) na osnovi kojega se organiziraju društva, pruža otpor ili zasnivaju novi društveni projekti, ali to je već tema drugog dijela trilogije.

U prvom poglavlju riječ je o *informacijskoj revoluciji*. Informacijska revolucija začeta je u nekoliko tehnoloških enklava u SAD-u tijekom šezdesetih. Isprva obilno poticane vladinim ulaganjima, kroz samo tri desetljeća nove tehnologije obrade podataka i komunikacije proširile su se cijelim svijetom i postale autonomne. Niz znanstvenih proboja, prvenstveno s područja biologije, elektronike i informatike integrirani su i primijenjeni u svim područjima ljudske aktivnosti. Pet je osnovnih principa paradigme informacijske tehnologije: prvo – to su tehnologije koje operiraju na informacijama (ne samo prema informacijama); drugo – nove tehnologije imaju sve-prožimajući učinak na društvo; treće – sistemi su mrežno ustrojani; četvrto – paradigma je zasnovana na fleksibilnosti elemenata; peto – tehnologije konvergiraju u visoko integrirani sistem. Ova paradigma, usprkos prodoru u samu srž života i mišljenja, ne determinira razvoj društva; smjer i smisao razvoja i dalje se mogu i moraju propitivati.

U drugom poglavlju autor razmatra informacijsku ekonomiju i globalizaciju. Omogućena informacijskim tehnologijama, tijekom posljednjih dvadesetak godina, nastala je globalna ekonomija – ekonomija sposobna da radi kao cjelina u realnom vremenu i planetarnom razmjeru. Direktna ulaganja i međunarodna trgovina u brzom su porastu. Javlja se nova međunarodna podjela rada; asimetrična, regionalizirana, diversificirana unutar svake regije, selektivno uključujuća i vrlo promjenjive geometrije. Informacijska/globalna ekonomija posjeduje stabilnu arhitekturu i varijabilnu geometriju. Mjesta koja ona uključuje i isključuje ne mogu se odrediti državnim granicama, podjelama na sjever i jug ili prvi, drugi i treći svijet. Raspored tih mjesta gotovo se kaotično mijenjaju na osnovi promjena u radnoj snazi, tehnološkom kapacitetu (pogotovo sposobnosti uključivanja u informacijske tokove), poduzetničkom miljeu, političkoj situaciji, ali i fluktuacijama na međunarodnom tržištu kapitala.

Treće poglavlje proučava mrežno poduzeće (*network enterprise*). Kapitalističko restrukturiranje dovelo je do restrukturiranja organizacijskih oblika poduzeća. Osim na informacijskim tehnologijama, restrukturiranje se dobrim dijelom zasnivalo na tradicionalnim, kulturno specifičnim, modelima organizacije. Među "novim"

strategijama ističu se: proizvodnja fleksibilna u odnosu na proizvode i procese, multifunkcionalna radna snaga, povećanje inicijative radnika, "just in time" sistem opskrbe, horizontalno umrežavanje tvrtki, "subcontracting" manjih tvrtki, strateška suradnja velikih (konkurentskih) poduzeća na vitalnim projektima, horizontalna korporacija kao zamjena vertikalnoj birokraciji, te stvaranje poslovnih mreža. Kompleksnost stvorenu primjenom većeg broja navedenih strategija uspješno savladavaju (jedino) kompjuterske mreže. Stvara se novi organizacijski oblik karakterističan za informacijsku/globalnu ekonomiju: mrežno poduzeće. Na osnovi Touraineove teorije, mrežno poduzeće je definirano kao ² specifični oblik poduzeća čiji je sistem sredstava sastavljen od sjecišta segmenata autonomnih sistema ciljeva². Castells elaborira teorije na primjerima istočnoazijskih gospodarstava, a zatim se vraća Weberu i razmatra neke postavke *Protestantske etike i duha kapitalizma* u potrazi za zajedničkom kulturnom podlogom novog organizacijskog oblika.

U četvrtom poglavlju riječ je o transformaciji rada i zaposlenja. Castells kritizira mit o postindustrijalizmu, tvrdeći da je nova, informacijska ekonomija samo drugi tip industrijske ekonomije. Analizirajući socijalnu i profesionalnu strukturu zemalja članica G7 Castells nalazi prilično različite trendove koji manje ili više odstupaju od postindustrijalističke paradigme. Dok unutar G7 najveći porast bilježe proizvodne usluge (bankarstvo, veleprodaja, investicije...), socijalne usluge (prvenstveno zdravstvo) i maloprodaja, u svjetskim razmjerima broj poslova u industriji stabilno raste. Tržište rada još nije globalno, osim za uzak sloj profesionalaca, ali se povećava međuzavisnost radne snage na globalnoj razini. Sam rad postaje sve više individualiziran, a nova tehnologija uklanja rutinske i programibilne poslove. Ovdje Castells iznosi novu podjelu rada, zasnovanu na poziciji radnika unutar tri dimenzije: tipu zadataka izvršavanom u radnom procesu – stvaranje vrijednosti (*value making*), odnosu između organizacije i okoliša – konfiguracija odnosa (*relation making*) i odnosu između managera i zaposlenih unutar organizacije – donošenje odluka (*decision making*). Primjenom neo-liberalne kapitalističke doktrine, porast produktivnosti i preseljenje radnih mjesta u proizvodnji dovodi do rasta nezaposlenosti (na primjer u Europi) ili preseljenja marginalne radne snage u slabo plaćene poslove u maloprodaji i osobnim uslugama. Rezultat je takve strategije i nove fleksibilnosti radnog procesa porast udjela samozapošljavanja, fleksibilnog radnog vremena i "part-time jobs" što su jedini načini da značajan dio stanovništva dođe do posla. Usprkos ovakvim strategijama zarađivanja, razlike u prihodima sve su veće i nisu striktno povezane s razinom obrazovanja, kao što to rado tvrde vladini krugovi, MMF i OECD.

U drugoj polovici dvadesetog stoljeća Guttenbergova galaksija ustupila je mjesto McLuhanovoj galaksiji masovne kulture. Tijekom zadnje četvrtine stoljeća masovni auditorij se, zahvaljujući novim tehnologijama, diversificira: "Više ne živimo u

globalnom selu već u globalno proizvedenim i lokalno distribuiranim posebno prilagođenim (*customized*) kućicama". Potencijal dvosmjerne komunikacije, koji nose nove tehnologije, rezultirao je pojavom otvorenog i interaktivnog CMC-a (computer mediated communication) te komercijalnog i ograničenog izdanka CMC-a za šire mase – multimedije. Tako zalazimo u kulturu stvarne virtualnosti, gdje pojave na ekranu ne komuniciraju iskustvo, već postaju iskustvo samo.

Posljednja dva poglavlja bave se transformacijom prostora i vremena pod utjecajem paradigme informacijske tehnologije. Prostor tokova (*space of flows*) postaje dominantna socijalna organizacija prostora zamjenjujući prostor mjesta (*space of places*), kao materijalna organizacija isto-vremenih (time-sharing) socijalnih praksi. Prostor tokova sadrži tri sloja; prvi – tehnološku infrastrukturu, drugi – mrežu čvorova (*hub*) i priključaka (*node*), te treći – spacijalnu organizaciju menadžerskih elita. Takva integrirana globalna mreža radikalno je promijenila tržište i prostornu organizaciju rada. I sama urbana forma se transformira, razapeta između međusobno isključujućih prostora tokova i prostora mjesta (izložena koncepcija prostora i transformacije urbanog naslanja se na konceptualizaciju iz Castellsove ranije knjige *The Informational City*).

Novi socio-tehnički kontekst transformirao je i vrijeme. Nerazdvojno od prostora tokova javlja se bezvremensko vrijeme (*timeless time*) kao dominantni oblik socijalnog vremena u mrežnom društvu. Polupametni algoritmi danonoćno barataju ogromnim sumama novca ulažući u globalno tržište, vrijeme rada postalo je fleksibilno i prilagodljivo proizvodnom ciklusu, životni ciklus razbija svoj tradicionalni ritam; rasteže se i iskrivljava. Sama se smrt poriče bezvremenom svakodnevnicom, ratovi se dešavaju u trenutku, kao i CMC koja kombinacijom medija stvara temporalni kolaž gdje se žanrovi i njihovo vrijeme miješaju u trenutačnosti. Vrijeme događanja se komprimira, postaje trenutačno ili biva slučajno diskontinuirano, permutirano. Dok prostor tokova zahtjeva bezvremensko vrijeme, prostori mjesta čvrsto su ukorijenjeni u sekvencijalnom vremenu, bivajući otocima vremenosti u oceanu bezvremenskog.

Na kraju, Castells zaključuje kako postoji historijski trend da se dominantne funkcije i procesi u informacijskom dobu sve više organiziraju oko mreža. U mrežama socijalna morfologija preteže nad socijalnom akcijom, a neplanirana, slučajna moć mrežnih tokova uzima primat od specifičnih interesa koje zastupa; tokova moći. Kapitalizam je i dalje živ i zdrav, ali sada globalan i umrežen. Novi organizacijski, tehnološki i ekonomski uvjeti, u kojima globalni kapital trenutačno ulazi u proces akumulacije putem elektronski umrežene ekonomije zamagljuju pojam kapitalista, dok pojam kapitalističke klase spremaju u ropotarnicu povijesti. Kapital bježi u hiperprostor čiste cirkulacije, dok se rad, čvrsto vezan za svoj prostor i vrijeme razbija u bezbroj individualiziranih zadataka. Konačno, i sama se kultura dubinski

transformira; nakon tisućljeća dominacije prirode nad kulturom i stoljeća dominacije kulture nad prirodom, ulazimo u doba dominacije kulture nad kulturom, gdje priroda postaje kulturni (re)konstrukt. Više nego ikada, kultura postaje ratištem.

Teo Matković